

BALOGH LÁSZLÓ

Történelmet teremtő földrajzi nevek

A tulajdonnevek, különösen a földrajzi neveknek a jelentőségét régóta jól ismerik, tanulságait eredményesen hasznosítják a különböző tudományágak szakemberei. Ez a jelentősége nagymértékben nőtt azóta, hogy a névtan, mint önálló tudományág kezd lábrakapni, és hogy névkutatóink sorozatosan és érdemben igazolják a földrajzi nevek forrás és kritérium hitelű szerepét. Magam is ezeknek az "igazolóknak" a sorába akarok itt most lépni előadásommal, minthogy egy kis szamosháti falunak -- Szamosszegnek -- a középkori példáján át próbálom bemutatni, hogy mit kínál és mit képes adni a földrajzi név az olyan történelmi időszakokra, ahol hézagosan jelentkeznek egyéb források, vagy éppen teljesen hiányoznak. Magyarán mondván: bizonyítani kívánom, hogy a földrajzi neveknek önmagukban is hiteles-történelmet teremtő erejük van. Ez pedig fontos lehet a kis települések forrásnélkülösége miatt különösen a helytörténeti kutatásokban.

A meggyőzés teljességét az szolgálná, ha a vizsgált település egész középkorát bemutatnám aprólékos részletességgel. Sajnos azonban, szűkre szabott időnk keretei erre nem adnak lehetőséget! Így csupán három területet ragadok ki szemléltetésre Szamosszeg középkorából. Vázolni fogom a falu: 1. Környezetének; 2. birtoklásviszonyainak; 3. lakosságának középkori alakulását a földrajzi nevek és más történelmi adatok párhuzamában.

1. E szamosháti kis község Szabolcs-Szatmár megyében Mátészalka vonzásköréhez tartozó település. Jelenlegi területe 6208 katasztrális hold, ami az ottani viszonyok szerint nagynak számít. Eredetileg jelentősen kisebb határral rendel-

kezett, és mint az írásforrások igazolják, a középkorban két olyan lakott település feküdt környezetében, melyek korai pusztulásuk után Szamosszeg határát gazdagították. MEZŐ ANDRÁS --NÉMETH PÉTER /Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1973. 115./ kutatásai alapján tudjuk, hogy az egyik község 1322-ben bukkan föl okleveleinkben Bachna /olvasat: ? Bászna/ néven; a másikról pedig CSÁNKI DEZSŐ /Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1890. I., 486./ említi, hogy 1368-ban jelentkezik Tehnye formában. E közléseken túl okleveleink csupán a falvak közötti viszálykodásról adnak szűkszavúan számot. Arról, hogy pontosan hol feküdtek ezek a települések, kik és mik voltak a lakói, nem tudósít az írásos emlékek. Híradással itt a földrajzi nevek szolgálnak.

Bászna illetve Tenyhe /saját gyűjt./ alakban mindkét elpusztult település neve él ma is dűlőnévi használatban. Az első jelöli a falutól közvetlenül északra fekvő Szamos menti területet, a másik pedig az ettől északabbra fekvő ugyancsak Szamos menti határterületet. Így, amire képtelen volt az írásos forrás, megtette a földrajzi név: biztosan helyhez rögzítette a középkorban elpusztult falu területét. Ám, még ettől is többre képesek ezek a földrajzi nevek, minthogy tudnak valani az elpusztult települések egykori lakóiról is.

KNIEZSA ISTVÁN /MN_{ny}. IV, 224./ a szamosszegi Tenyhe dűlőnevet hangátvetéses formának tekintve, olyan szláv eredetű földrajzi névnek tartja, ami egy Těchyňa alakú szláv személynévre vezethető vissza. Azt viszont már nem tudja megmondani, hogy melyik szláv nyelvből származik. A másik elpusztult település Bászna neve azonban ennek eldöntéséhez is hozzásegít bennünket. E nevet ugyanis csak a keleti-szláv nyelvekben -- például: orosz, ukrán stb. -- megtalálható башня 'torony' köznévvel hozhatjuk kapcsolatba, minthogy a többi szláv nyelvben meglevő köznévből csak bástya forma alakulhatott ki. Ez a tény pedig arra utal, hogy mégis el kell fogadnunk MELICH JÁNOS-nak /A honfoglaláskori Magyarország. Bp., 1925. 158./ azt a sokak által hitetlenkedve fogadott megállapítását, amit a Kraszna

folyónév magyarázatával kapcsolatban megkockáztat. Vagyis: ezen a vidéken honfoglalás után betelepült oroszok /értsd: ruszinok/ is élhettek egy rövidebb ideig. Ennek lehetőségét az említettekén túl a szamossszegi néphagyomány is megerősíti valamelyest. A falu lakossága azt a régebbi templomot, amit a múlt században épült jelenlegi helyett használt, ma is ráctemplom néven emlegeti. Ez ugyan a szamossszegi népnyelv használatának alapján nem utal rác lakosságra, de azt igazolja, hogy a reformáció előtt itt keleti rítusú kereszténység élt, s ez már a keleti-szláv kapcsolatot bizonyítja.

Az elmondottak alapján végül is megállapíthatjuk, hogy e Szamos menti település középkori környezetéről, nemzetiségi viszonyairól a földrajzi nevek jóval többet mondanak, mint az adott korból származó egyéb írásos emlékek.

2. Hasonló a helyzet Szamoszeg középkori birtoklás viszonyaival is. Az írásos adatok alapján megismerhetjük az eladományozás idejét és a birtokosok nevét. Így tudjuk azt, hogy a honfoglalás után évszázadokig királyi birtok volt a falu /Vö. MAKSAI FERENC: A középkori Szatmár megye. Bp., 1940. 209/. Részbeni eladományozása 1397-ben történt, amikor is az ólnodi Zudar család jutott itt birtokhoz /Vö. SZIRMAY ANTAL: Szatmár Vármegye fekvése, története és polgári esmérete. Budán, 1809--1810. II, 376/. A Zudaroktól a velük rokon Rozgonyi család 1440-ben zálogba, majd 1470-ben királyi adományként birtokba vette Szamoszeg határának egy részét /vö. CSÁNKI im. I, 540/. De ekkor tájt még a király mindig birtokos volt, minthogy 1477-ben "oppidium nostrum"-nak említi a települést /vö. uő. I, 508/. Új birtokosként a Báthory család jelentkezik 1466-ban /vö. uő. I, 531./, majd 1517-ben a Perényi-ek /vö. MAKSAI im. 209./ Ezután már csak századok múlva, az 1700-as évek közepén bukkan föl újabb birtokos család Szamoszegen a gróf Károlyi családdal /vö. BOROVSKY SAMU: Szatmár vármegye. Bp., é.n. 153/.

Ennyit tud mondani mindössze az írásosemlék a település középkori birtoklásáról. Arról azonban, hogy ezeknek a birtokosoknak a falu határának melyik területén volt a birtokuk, hallgatnak okleveleink. Itt ismét a földrajzi nevek vallomására vagyunk utalva.

A két utóbbi birtokos földterületét a mai szamoszegi földrajzi nevek segítségével könnyen helyhez rögzíthetjük, mert e családok jelen századunk első felében is birtokosok voltak még a faluban, s így a Károlyi család egykori birtokát jelzi a méltóságnév alapján kialakult és ma is használatos Gróuftag /saját gyűjt./ földrajzi név, s hasonlóan a Perényi családét a most is járatos Bárótag /saját gyűjt./ földrajzi név. A többi birtoktestek lokalizálása viszont már nem ilyen egyszerű.

A történelmi adatok például csak látszólagos útbaigazítást nyújtanak a Báthory család szamoszegi birtokának egykori helyére azzal, hogy közlik a hírt, mely szerint a Báthory-birtok 1624-ben Bethlen Gábor-ra, majd 1647-ben Rákóczi György-re szállt, akitől azután II. Rákóczi Ferenc és testvére -- Rákóczi Júlia -- örökölte. Még azt is tudjuk ezekből az adatokból, hogy az 1711-es szatmári béke után a fejedelem részét a kincstár kapta meg, Rákóczi Júlia részét viszont megtarthatta a férj, Aspremont Károly gróf, de ő már 1746-ban eladta azt a Károlyi családnak /vö. DR. CSOMÁR ZOLTÁN: Mátészalka. Mátészalka, 1968. 119--120/. Ennek alapján aztán állíthatók is, hogy az a részbirtok, amit a Báthory család 1466-ban kapott Szamoszegén, azonos azzal a területtel, amit a mai lakosság Gróuftag néven emleget. De ez nem egészen így van!

PESTY FRIGYES /OSZK. Fol.Hung. 1114./ 1864-es országos földrajzinév-gyűjteményének szamoszegi anyaga nyilvántart egy ma már nem ismert Beretck Irotványa adatot. A névvel jelölt terület az egykori Kraszna folyó /ma: Ócska-Kraszna/ balpartjához biztosan rögzíthető, mint a Gróuftag északi nyúl ványa. Minthogy határozottan "erdőírtvány" jelentésű a név, eleinte elírásnak véltem egy *Berek Irotvány-féle alak helyett. Mikor viszont tudomást szereztem arról, hogy a Báthory család-

nak Szamossszegen is volt birtoka, személynevet hittem megtalálni a név első, Beretck elemében. Ebben a hitemben DR. WERTNER MÓR /Az Árpádkori Megyei Tisztviselők. Bp., 1897./ erősített meg azzal, hogy 1299. november 30-i dátummal kimutatta a Szatmárban működő szolgabírók között azt a Gutkeled nb. Bereck-et, aki a Báthoryak egyenes őse, s okleveleinkben 1279--1321. között gyakran jelentkezik. E személynevet én azonosnak vélem az említett földrajzi név Beretck elemével, mely eleméhez nyilván birtokosa után juthatott hozzá a területet jelölő földrajzi név. Így pedig azt kell mondanunk, hogy az egykori Kraszna folyó baloldalán levő területet nem 1466-ban kapta a Báthory család, mert az már évszázadokkal korábban a család birtoka lehetett.

Van azonban névtani fogódzópontunk az 1466-ban adományozott Báthory-birtok helyhezrögzítésére is. TAGÁNYI KÁROLY /A földközösségek története Magyarországon. Bp., 1894. 7. és 33./ nemcsak azt mondja el, hogy a földrajzi nevekben található nyilas névelem az egykori földközösségek évenkénti földsorsolásának az emléke, hanem azt is, hogy Szatmár megyében a XIV. századtól a Báthoryak javain alakultak ki ilyen földközösségek.

Szamossszeg mai földrajzi nevei között jól ismert a Szuroknyilas /saját gyűjt./ dűlőnév. A vele jelölt területet csupán a Legelő /1970. óta szántó; saját gyűjt./ választja el attól a ma Gróuftag néven ismert birtoktesttől, melyről kimutattuk, hogy ősrégi Báthory-birtok volt. TAGÁNYI kutatásaira építve így azt mondhatjuk, hogy 1466-ban a Szuroknyilas nevű terület -- esetleg a közbeékelte Legelő -- került a Báthory család birtokába, mintegy keleti irányú kiegészítéseként a régebbinek.

Névtani alapon ezek után annak megállapítására is sort keríthetünk, hogy hol volt az a királyi birtokrész, aminek alapján a mezővárosi rangon levő Szamossszeget "oppidium nostrum"-nak nevezte Mátyás király 1477-ben. PESTY FRIGYES már idézett gyűjteményében említ egy Királygát nevű területet is 1864-ből. A névvel jelölt területet a falu délkeleti és Szamos menti részéhez rögzíthetjük. Minthogy sem a mai, sem az 1770-től hiánytalanul meglevő anyakönyvekből Király személynév nem mutatható ki, de még a rendelkezésünkre álló korábbi forrásokból sem,

joggal a középkori királyi birtokot kereshetjük a Királygát névvel jelölt területen. Lehetséges, hogy valami árvízvédelmi gátat építtethetett birtokának védelmére itt a király, s így alakult ki az 1864-ből már dűlőnévként szereplő földrajzi név.

Mindezeknek a fejtegetéseknek az alapján, de határozottan a földrajzi nevek útmutatásai segítségével, kirajzolódik előttünk Szamosszegnek a XV--XVI. századfordulójára vonatkozó birtoklási térképe. Eszerint a falu egész északi területe került a Zudar, majd Rozgonyi család birtokába; nyugaton, a Kraszna folyó balpartján fekvő ősi Báthory-birtok 1466-ban keleti irányban kiegészült a mai Szuroknyilas dűlőig; ennek északnyugati peremén, közvetlenül a falu alatt, kapták birtokukat 1517-ben a Perényiek; a falutól délkeletre eső Szamos menti terület pedig királyi kézen volt.

3. Előadásom elején jeleztem, hogy a földrajzi nevek segítségével Szamosszeg lakosságának alakulásáról is számot adok.

Írásos emlékeink alapján 1567-ig biztosan ismerjük Szamosszeg népességi viszonyait. Tudjuk, hogy az egész középkoron át gazdagon lakott mezőváros lakóit civis-nek nevezik, s még magánföldesúr alatt is a Jurati et hospites rendelkezik az ítélkezés jogával, s az Anjouk és Hunyadyak korában egy-két szláv, illetve román nemzetiségű eltekintve magyarok a lakói /vö. MAKSAI im. 210./. 1567-től azonban megszakadnak az írásos emlékek, s csak másfél évszázad után, az 1700-as évek elején, jelentkeznek újból. E hosszú forrás- és emléknélküliség alapján helytörténeteszeink, mint például BARTHA GÁBOR /Kelet-Magyarország. 1982. június 19. sz. 9./, azt a véleményt hangoztatják, hogy Szamosszeg ebben az időben elpusztult, teljesen lakatlanná vált valamilyen oknál fogva, s majd csak a XVIII. század közepén települt újra Erdélyből jött bevándorlókkal. E magyarázat tetszetős ugyan, minthogy az Erdélyből történt betelepülést hitelesen igazolni lehet. Ám, névtani megfontolások alapján a falu teljes elpusztulásának, lakatlanná válásának lehetősége ellen mégis tiltakozni kell.

Korábban említettem már a két elpusztult középkori falu nevét: 1322. Bachna, 1368. Tehnye, melyek korai pusztulásuk után Szamosszeg határát gazdagították. Ezeknek az elpusztult faluknak a neve Bászna, illetve Tenyhe formában dűlőnévként ma is él. Hasonló a helyzet az 1357-ben Huzyuzeg /vö. MAKSAI im. 210./ formában jelentkező erdőnévvel. Ezt ugyan a mai lakosság már nem ismeri, de PESTY FRIGYES 1864-es gyűjteményében még ott szerepel Husszu szeg alakban, sőt nyilvántartja az 1891-ben készült helyi kataszteri térkép is Hosszu Szeg írásképpel.

Szamosszegnek ezeket a történelmi földrajzi neveit vizsgálva, önkéntelenül is fölvetődik bennünk a kérdés: hogyan maradhattak fenn a legutóbbi időkig, ha közben másfél évszázadon át lakatlan volt a falu? Kiktől kaphatták örökbe e hosszú megszakítás után az idegen megtelepülők?

A kérdésre csak egyetlen választ adhatunk: nem lehetett teljesen lakatlan a falu másfél évszázadon át, kellett olyan örökbehagyó nemzedékek sorának lenni, -- ha gyéren is --, akik a későbbi telepéseknek átmentették ezeket a földrajzi neveket. Az idegenek csak így ismerhették meg, s utódaik csak így őrizhették meg mostanáig.

Végül az alábbiakban summázom a tanulságokat. Hangsúlyoznom kell, hogy fejtegetéseimmel nem az volt az elsődleges célom, hogy képet rajzoljak egy szamosháti falucska középkoráról, hanem az, hogy példájával bizonyítsam a földrajzi nevek történelmet teremtő erejét. Remélem, sikerült! Igazoltam a környezetvizsgálattal, hogy a hézagos, száraz és kronologikus rendben sorakozó írásos adatokat élettől töltheti meg a történelmi és jelenkori földrajzi nevek párhuzama, mert az adott korban élő népről is tudnak vallani. Bizonyítottam, hogy az írásos emlékek alapján rögzíthetetlen birtokokat a földrajzi nevek tanúságával hitelesen, szinte térképszerűen helyhez rögzíthetjük. Végül példát adtam a földrajzi nevek megbízható kritériumként való használhatóságára azzal a bizonyítékkal, hogy a lakosság folytonossága igazolható a máig fennmaradt történelmi földrajzi nevekkel még akkor is, ha századokon át nem került elő írásos emlék az adott területről. Mindezek pedig hitelérdemlegesen bizonyítják az előadásom címéül választott gondolat igazságát: valóban van történelmet teremtő erejük a földrajzi neveknek!

SZAMOSSZEG KÖZÉPKORI BIRTOKMEGOSZLÁSA

